

مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

رضا شاملو^۱

چکیده

دفاع از مهم‌ترین موضوعات تمامی جوامع بشری و به‌ویژه جوامع اسلامی است. از آنجاکه دین اسلام دین کامل، جامع و همه‌جانبه‌نگر است، به‌تمامی موضوعات موردنیاز انسان‌ها توجه ویژه داشته است. یکی از کلیدی‌ترین موضوعاتی که در دین اسلام و آموزه‌های دینی نیز به آن توجه شده است، اندیشه دفاعی است. اگر مقوله دفاع وجود نداشته باشد، امنیت به‌عنوان نخستین و مهم‌ترین نیاز فرد و اجتماع در نظام اسلامی حاصل نخواهد شد. موضوع دفاع در قرآن، فرهنگ اسلامی و در قلمرو معارف نهج‌البلاغه اهمیتی خاص دارد و در این کتاب سترگ، بخش عمده‌ای از نوشتارها و بیانات ارزنده امام علی (ع) به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به تبیین مؤلفه‌های دفاعی، جهاد و امور نظامی مربوط می‌شود. هدف این پژوهش، تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلامی از منظر نهج‌البلاغه است. جامعه آماری اسنادی این تحقیق، نامه‌ها، حکمت‌ها و خطبه‌های حضرت علی (ع) است که در نهج‌البلاغه آمده و همه گزاره‌های استخراج شده در مورد جامعه آماری موردتحلیل قرار گرفته و جامعه آماری غیر اسنادی، شامل ۱۲ نفر از نخبگانی است که با علوم دینی و نهج‌البلاغه و فقه اسلامی سروکار دارند. داده‌های موردنیاز از راه مطالعات کتابخانه‌ای و با استفاده از ابزار فیش‌برداری و میدانی و از طریق پرسش‌نامه و مصاحبه با صاحب‌نظران گردآوری شده است و با روش استفاده از توصیفی و تحلیل محتوا سعی دارد به ارائه پاسخ به این سؤال بپردازد که مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج‌البلاغه کدام‌اند؟ نتایج تحقیق دربرگیرنده، ۱۸ مورد مبانی ارزشی دفاع و ۴۰ مورد اصول دفاعی از منظر نهج‌البلاغه می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: مبانی؛ اصول؛ دفاع؛ جهاد؛ نهج‌البلاغه

مقدمه

دفاع در برابر تجاوز، نه تنها از ضرورت‌ها و نیازهای اساسی و اولیه بشر به‌شمار می‌رود، بلکه از واکنش‌های طبیعی انسان می‌باشد؛ بنابراین مقوله دفاع و امنیت قبل از آنکه در قالب اندیشه و مکتب‌های فکری و فلسفی مختلف قرار گیرد یا به سیاست، قانون و مقررات دفاعی و امنیتی تبدیل شود یا حتی پیش از آنکه آموزه‌های دینی آن را به‌مثابه احکام و حدود الهی بپذیرند، امری فطری و طبیعی به‌شمار می‌رود که زندگی فردی و اجتماعی انسان بدان وابسته و به آن عجین شده و گریزی از آن نیست (مهاجر نیا، ۱۳۹۴: ۲۰). اساساً واژه دفاع، خود از جهاد سرچشمه گرفته شده است. جهاد در فقه عبارت است از نهایت تلاش یا بذل مال و جان در راه مبارزه با دشمن حق، برای اعتلای کلمه‌الله و از بین بردن آئین شرک. در این حالت، دفاع نیز به معنی راندن و دور کردن است که اغلب با بذل جان و مال تا دفع تجاوز همراه است. از این رو حق دفاع، حقی است مشروع، ذاتی و طبیعی که وجودش در هیچ دوره‌ای از تاریخ مورد تردید قرار نگرفته است و از طرفی یکی از خواسته‌های اساسی بشر امنیت است و تأمین آن از مهم‌ترین وظایف حکومت‌ها است.

در ادبیات سیاسی و جامعه‌شناسی معاصر نیز، این امر از بدیهی‌ترین اصول به‌حساب می‌آید. در فرهنگ سیاسی، مهم‌ترین عنصری که برای امنیت منظور می‌کنند «فقدان تهدید» است. البته چون فقدان تهدید به‌طور مطلق و تام، دست‌نیافتنی است به «حداقل رساندن تهدید» را در مفهوم امنیت کافی دانسته‌اند. اگر به همین معنا قناعت کنیم، قهراً مقوله امنیت مفهومی نسبی است که دارای مراتب شدت و ضعف است. در عصر حاضر ابرقدرت‌ها در حوزه‌های انسانی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و فناوری، جدای از حوزه‌های نظامی و سایه‌ها و ابزارهای گوناگونی را تعریف و تجربه نموده‌اند که عمده آن‌ها به‌منظور تمهید بسترها و زمینه‌های تجاوز و سلطه‌طلبی بوده و امروزه کمتر ملتی را می‌توان یافت که در پاسخ به این تهاجمات از تمامی ابزارهای غیرنظامی نیز به‌منظور دفاع از خود بهره گرفته باشد؛ دفاع و امنیت در همه ابعاد فردی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و فناوری و ... نیاز ضروری فرد و جامعه می‌باشند که باید آحاد ملت، حکومت‌ها و دولت‌ها در ایجاد و گسترش این دو مقوله تمام امکانات و توان خود را به‌کار گیرند (یداللهی، ۱۳۹۸: ۳۱۳).

در دوران کنونی با توجه به افزایش تهدیدات و گستردگی و پیچیدگی حوزه تهاجمات دشمنان علیه اسلام، مسلمین و به ویژه ملت مؤمن، بصیر و انقلابی ایران اسلامی، بهره گیری از اسناد بالادستی که همچون چراغ راهی برای طی مسیر سعادت و تعالی است، ضرورت دارد. اگر مقوله دفاع وجود نداشته باشد، امنیت به عنوان نخستین و مهم ترین نیاز فرد و اجتماع در نظام اسلامی حاصل نخواهد شد. دفاع در قرآن، فرهنگ اسلامی و در قلمرو معارف نهج البلاغه اهمیتی خاص دارد. نهج البلاغه یکی از منابع معتبر اسلامی است که جامعیت ن بر امور و علوم مختلف، مورد اجماع دانشمندان شیعی و سنی و حتی علمای ادیان غیراسلامی است به طوری که در میان نهج البلاغه پژوهان، علاوه بر علمای شیعه شارحانی از اهل سنت نیز به این کتاب پرداخته اند.

در این کتاب سترگ، بخش عمده ای از نوشتارها و بیانات ارزنده امام علی (ع) به طور مستقیم یا غیرمستقیم به تبیین مؤلفه های دفاعی و جهاد مربوط می شود. پژوهش حاضر ضمن بررسی دقیق مبانی و اصول دفاع اسلام، با بهره گیری از منابع، کتب و نشریات به بررسی مقوله دفاع از منظر نهج البلاغه می پردازد. این تحقیق فاقد متغیر مستقل و وابسته بوده و به جهت کشف مقوله دفاع از منظر نهج البلاغه، از تدوین حدس و گمان خودداری و فاقد فرضیه است. با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی در خصوص مبانی و اصول دفاع در اسلام از منظر نهج البلاغه مدون و علمی در منابع و مراکز علمی یا ارائه نگردیده است و اگر ارائه گردیده جامع و کامل نیست، به همین منظور برای محقق ابهام و دغدغه ای از عدم وجود یک کار علمی در راستای موضوع بالا به صورت مدون ایجاد نموده است؛ بنابراین عدم شناخت مبانی و اصول دفاع از منظر نهج البلاغه مسئله این تحقیق را تشکیل می دهد.

هدف این تحقیق، تبیین مبانی و اصول دفاع از منظر نهج البلاغه و هدف فرعی آن، شناخت نامه ها، خطبه ها و فرمان ها در حوزه دفاع و جهاد به منظور تبیین مبانی و اصول دفاع است. سؤال اصلی آن عبارت است از: «مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه کدام اند؟» و سؤال فرعی «نامه ها، خطبه ها و حکمت های دفاعی جهادی نهج البلاغه به منظور تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام کدام اند؟». به طور کلی چنانچه این تحقیق به خوبی صورت گیرد موارد ایجاد آن به شرح زیر خواهد بود:

- شناخت مبانی دفاع اسلامی به گسترش دفاع با اقتدار کمک خواهد کرد.

- شناخت اصول دفاع باعث ارتقاء امنیت در جوامع اسلامی می‌گردد.
- اصول و مبانی استخراج شده می‌تواند به غنای آموزه‌های دفاعی جمهوری اسلامی ایران بر مبنای ارزش‌های اسلام کمک نماید.
- و چنانچه این تحقیق به‌خوبی صورت نگیرد موارد سلبی آن به شرح زیر خواهد بود:
- کمبود آگاهی نسبت به اصول و مبانی ارزشی دفاع در اسلام بر عملکرد سازمان‌های نظامی کشور مبتنی بر آموزه‌های دینی اثر نامناسبی خواهد داشت.

پیشینه تحقیق

۱. زاهد هاشمیان فر (۱۳۸۰) در رساله دکترای خود با عنوان «جهاد دفاعی در قرآن و حدیث» به بررسی مبانی عقیدتی، اخلاقی، سیاسی و فقهی دفاع و جهاد و پاره‌ای از مسائل نظامی پرداخته و نیز ابعاد مختلف جهاد، مانند استراتژی در جهاد، اصول جنگ، تاکتیک‌های جنگی، جنگ روانی، حقوق انسانی و غیره را مورد مطالعه قرار داده است. بررسی این دو منبع غنی و ارزشمند، هر محقق را بدین مهم رهنمون می‌کند که اسلام همانند سایر عرصه‌های زندگی، در زمینه جنگ و دفاع نیز دارای مقررات است.
- ۲- هادی پیرمرادی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان تبیین اصول و مؤلفه‌های الگوی دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه اسلام با تأکید بر نظرات و بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در سومین همایش تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به بررسی اصول و مؤلفه‌های الگوی دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران پرداخته و در پایان چنین نتیجه‌گیری می‌نماید داشتن استراتژی دفاعی امنیتی و به تعبیر دیگر وجود نظریه دفاعی- امنیتی را وسیله‌ای در تحکیم و حفظ ثغور سرزمین و حفظ منافع ملی دانسته و اینکه مسئولین بخش‌های اجرایی می‌بایست در اصلاح اهل و عمران بلاد مسئولیت خود را همگام با برنامه این مهم که بنای حفظ شئون و ثغور اسلامی است ایفا نمایند دانسته است.
- ۳- رضا یداللهی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «مبانی و اصول دفاعی جمهوری اسلامی ایران از منظر قرآن» به بررسی مبانی و اصول دفاعی جمهوری اسلامی از دیدگاه قرآن پرداخته و در پایان ۱۵ مورد مبانی ارزشی دفاع و ۲۰ مورد اصول دفاعی از منظر قرآن کریم را ارائه می‌نماید.

مفهوم شناسی

دفاع

در فرهنگ دهخدا «دفع» به معنای دور کردن آمده است: «دفاع» سخت دفع کننده، دفاع دور کردن از کسی، دفع کردن از کسی، یاوری کردن و حمایت کردن کسی را گویند (دهخدا، ۱۳۳۹: ۹۶). دفاع عبارت است از تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه توسط یک یا چند کشور مؤتلفه اتخاذ می شود (محمدنژاد و نوروزی، ۱۳۷۸: ۱۴۱). تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه توسط یک کشور یا چند کشور مؤتلفه اتخاذ می شود. توانایی های دفاعی بازدارندگی را تقویت می کنند و بازدارندگی نیز به این توانایی ها نیرو می بخشد (کالینز، ۱۳۸۳: ۱۷۰). دفاع تدابیری است که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری دشمن یا دشمنان اتخاذ می شود و ابعاد مختلفی دارد که مهم ترین آن ها عبارت از: دفاع اجتماعی- فرهنگی، دفاع نظامی، دفاع سیاسی و دفاع اقتصادی می باشند (کیانی، ۱۳۹۵: ۲۸). الزام آحاد مسلمانان و حکومت اسلامی در آماده سازی و به کارگیری حداکثری قدرت های مادی و معنوی (اجتماعی- فرهنگی، نظامی، اقتصادی و سیاسی) جهت کسب آمادگی دفاعی کافی به عنوان یک امر فطری، عقلی و شرعی و به منظور ایجاد بازدارندگی و ترسانیدن دشمنان (بالفعل، بالقوه، شناخته و ناشناخته) از تجاوز و تعرض به سرزمین مسلمین و مقابله با متجاوزان به کیان اسلامی (هاشمیان فر، ۱۳۸۰: ۳۷).

مبانی

مبانی عبارت است از: آن دسته از عناصر و رهنمودهای دینی که به صورت امور ارزشی و جهت دهنده در یک زمینه می باشند و جنبه زیربنا برای بقیه عناصر دارند. این عناصر از قبیل قضایای «باید» می باشند و جنبه اعتباری دارند و در واقع، نتایج جهان بینی اسلامی هستند (یداللهی، ۱۳۹۸: ۳۱۴).

اصول

اصول به عنوان مفهومی است که تمام یا قسمتی از یک نظریه، ایدئولوژی و ... بر ابتناء یافته باشد به گونه‌ای که اگر اصل نقض گردد و یا از بین برود موجودیت آن ایدئولوژی با خطر مواجه می‌شود (سبحانی فر و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۷). این تعریف مورد بهره‌برداری محقق در طول این تحقیق می‌باشد.

تهدید

تهدید عبارت است از نیات، مقاصد، بیانات، قابلیت‌ها و اقدامات دشمنان بالقوه و بالفعل یا حوادث طبیعی و عوامل زیست محیطی که احتمال می‌رود در اجرای مأموریت، نیل به اهداف و سیر طبیعی زندگی مانع ایجاد نمایند، منافع و ارزش‌های موردنظر را در معرض مخاطره قرار دهند و موجب بروز خسارت و ناامنی شوند (دانش آشتیانی، ۱۳۸۶: ۸۶).

تهدید بیان و ابزار قصد آسیب رساندن، نابود یا تنبیه کردن دیگران از روی انتقام یا ارباب است. تهدید نشان دادن آسیب و شرارت قریب‌الوقوع مانند جنگ است (وبستر، ۲۰۱۲). بوزان^۲ معتقد است بیشتر تهدیدهای موجد شامل تعداد زیادی عوامل پیچیده‌اند که برآیند و نتایج آن‌ها را به شدت نامعلوم می‌سازند. این عوامل بر شدت و ضعف تهدیدها، آثار تعیین‌کننده‌ای دارد (بوزان، ۱۹۹۸: ۱۴).

امنیت

در لغت حالت فراغت از هر گونه تهدید یا حمله و یا آمادگی برای رویارویی با هر تهدید و حمله را گویند. در اصطلاح سیاسی و حقوقی به صورت منیت فردی، امنیت اجتماعی، امنیت ملی و بین‌المللی کاربرد دارد. مفهوم امنیت، مصونیت از تعرض و تصرف اجباری بدون رضایت است و در مورد افراد به این معناست که نسبت به حقوق و آزادی‌های مشروع خود بیم و هراس نداشته باشند و به هیچ وجه حقوق آنان به مخاطره نیفتد و هیچ عاملی حقوق مشروع آنان را تهدید ننماید و لازمه حقوق و آزادی‌های مشروع، مصونیت آن‌ها از تعرض و دور ماندن از مخاطرات و تعدیات است (عمید زنجانی، ۱۳۸۳: ۳۶۲). امنیت به معنای حراست از یک فرد، جامعه، ملت و یک کشور

1. Webster
2. Buzan

در برابر تهدیدهای خارجی است و نقطه مقابل «تهدید» به شمار می‌رود. «واژه امنیت» ابتدا در ادبیات سیاسی آمریکا شدیداً متداول شد. بعد از تغییرات مهمی که پس از جنگ جهانی دوم در سیاست بین‌الملل پدید آمد باعث شد تا این مفهوم نیز هر چه بیشتر کارایی پیدا کند (لفلر^۱، ۱۹۸۴:۲۸۱).

جهاد

جهاد مصدر است به معنی تلاش و نیز اسم است به معنی جنگ و جنگ را از آن جهت جهاد می‌گویند که تلاش توأم با رنج است (قرشی، ۱۳۵۲:۷۷). «جهاد» در لغت به معنای تلاش کردن و بکار گرفتن نیرو و توان خویش برای تحقق بخشیدن به یک هدف می‌باشد؛ لکن چون از باب مفاعله است، معمولاً نوعی همکاری، تقابل و رقابت در آن وجود دارد؛ بنابراین در جهاد معمولاً طرف دیگری هم در کار است و دو طرف در برابر هم صف آرایی کرده، هر یک برای دستیابی به هدف خویش و پیروزی بر دیگری به فعالیت می‌پردازد و هر چه در توان دارد به کار می‌گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲:۱۹). از نگاه امام علی (ع) جهاد دارای جایگاه ویژه‌ای است. جهاد رکن اعلای اسلام (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰) و یکی از چهار رکن ایمان است (نهج البلاغه، حکمت ۳۰). جهاد دری از درهای بهشت است که خداوند آن را به روی دوستان ویژه خود گشوده است.

جهاد لباس تقوا و زره و سپر مطمئن خداوند است (نهج البلاغه، خطبه ۲۷). برترین وسیله‌ای که متوسلین بدان به سوی خدای سبحان تمسک می‌جویند، ایمان به او و به رسولش و جهاد در راه اوست، زیرا جهاد قله رفیع اسلام و نشانه اخلاص مجاهدان و بر اساس سرشت توحیدی است (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰). جهاد، نه تنها دری به سوی بهشت، بلکه درگاه رسیدن به خدای سبحان است. امام علی (ع) در تشویق به سوی جهاد می‌فرماید: بشتابید به سوی جهاد، بشتابید به سوی جهاد، هر کس می‌خواهد به سوی خدا پر کشد پس (از سکونتگاه خویش) خارج شود (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۲).

اهداف دفاع

اهداف دفاع از دیدگاه اسلام با الهام از قرآن کریم به شرح زیر می‌باشد:

(۱) مقابله در برابر نیروهای متجاوز؛

1. Leffler

- ۲) واکنش سریع نظامی در برابر اهداف تجاوزکارانه دشمن؛
 ۳) تلاش برای نجات محرومان و مستضعفان (جعفری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷).

چرایی دفاع

دفاع در برابر هجوم نظامی دشمن، به دین و آیین خاصی اختصاص ندارد، بلکه همه دین‌ها و ملت‌ها آن را مسلم و غیرقابل اجتناب می‌دانند؛ زیرا دفاع، حقی است طبیعی که نه تنها در فطرت آدمی به ودیعت نهاده شده، بلکه در نهاد سایر موجودات زنده، هر کدام به نوعی، هست. سنت الهی بر این است که هر موجود زنده‌ای برای ادامه حیات خود بتواند با استفاده از اعضا و جوارح دفاعی یا ساخت سلاح یا به کارگیری قوه اندیشه، از موجودیت و هستی خویش در برابر دشمنان دفاع کند. از این رو، مشروعیت دفاع، امری ضروری و بی‌نیاز از برهان است. در اسلام نیز حق دفاع، حقی مشروع قلمداد می‌شود (تقی زاده، ۱۳۸۶: ۸۱). اگر کشوری تحت تأثیر جاه‌طلبی و تفوق‌طلبی خود به سرزمین دیگری چشم طمع بدوزد و آنجا را مورد هجوم خود قرار دهد و حریت و آزادی، استقلال و شرف آن‌ها را سلب کند، آیا کشور موردتهاجم بایستی دست روی دست بگذارد و خود را تسلیم نماید یا آن که بایستی با آن‌ها بجنگد؟ مسلم است که آن کشور باید از خودش دفاع کند ولو با جنگ؟ این جنگ به معنی ایستادگی در برابرتهاجم است. جنگی که به منظور ایستادگی در برابرتهاجم و تجاوز باشد، یعنی همان دفاع، نه تنها خوب و بسیار پسندیده است بلکه از ضرورت‌های حیات بشری است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴).

ضرورت جهاد دفاعی

الف) بُعد فطری: دفاع از موجودیت خویش در میان همه جانداران امری ضروری و فطری است. هیچ جانداری در برابر تجاوز دیگری بی‌تفاوت نیست، بلکه با متجاوز درگیر شده، مقابله می‌کند. خداوند حکیم نیز همه حیوانات و جانداران را متناسب با بنیه جسمی و شرایط زیستی آن‌ها به سلاح دفاعی مجهز کرده است.

ب) بُعد عقلی: همه انسان‌ها، ملت‌ها و جوامع بشری اتفاق نظر دارند که حق مسلم هر فرد و جامعه‌ای است که از حقوق، آزادی، کرامت و استقلال خود دفاع کند و تن به ظلم ندهد. انسان‌های خردمند همواره تحمل ظلم را زشت و ناپسند می‌دانند.

ج) بُعد مکتبی: همه ادیان الهی و آسمانی، مبارزه علیه ظلم و تجاوز و کوتاه کردن دست ستمگران و متجاوزان را در رأس برنامه های خود دارند و برای حفظ و گسترش ارزش های انسانی - الهی و عدالت اجتماعی، جهاد با دنیاپرستان ستمگر را واجب و ضروری دانسته اند (آخوندی، ۱۳۸۶: ۴۶-۴۵).

اهداف دفاع در مکتب اسلام

الف) مقابله در برابر نیروهای متجاوز

قرآن کریم دفاع را حق مشروع در برابر ظلم، تجاوز و تبهکاری معرفی کرده و در این صورت، جنگ را یک وسیله دفاع مجاز می داند چنان که می فرماید: «وَلَوْ كُنَّا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَكَيْنُصْرَنَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ».

اگر خدا بعضی از مردم را به بعضی دیگر دفع نمی کرد، دیرها، کلیساها، کنش ها و مساجد که نام خدا در آن بسیار یاد می شود ویران می شد، خدا کسانی را که یاری او کنند یاری می کند که وی توانا و نیرومند است (سوره حج/آیه ۴۰). نکته قابل توجه و مهم در ماهیت بشردوستانه بودن اهداف دفاعی این است که قرآن با وجود توصیه و تأکید در استفاده از حق مشروع دفاع در برابر تجاوز دشمن، رزمندگان اسلام را از زیاده روی، تجاوز و خشونت های بی دلیل منع می کند و می فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»؛ و در راه خدا، با کسانی که با شما می جنگند، نبرد کنید و از حد تجاوز نکنید که خدا تعدی کنندگان را دوست نمی دارد (سوره بقره، آیه ۱۹۰). یا اینکه در جای دیگر در همین ارتباط می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ». ای کسانی که ایمان آورده اید همواره برای خدا قیام کنید و از روی عدالت گواهی دهید، دشمنی با جمعیتی شما را به گناه ترک عدالت نکشانند، عدالت کنید که به پرهیزکاری نزدیک تر است و از خدا پرهیزید که از آنچه انجام می دهید آگاه است (سوره مائده، آیه ۸).

ب) واکنش سریع در برابر اهداف تجاوزکارانه دشمن

دومین هدف از دفاع، عبارت است از واکنش سریع نظامی در برابر اهداف تجاوزکارانه دشمن که درصدد نقض پیمان و زیر پا گذاردن تعهدات خود است. در این زمینه قرآن می‌فرماید: «وَإِذَا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ» و هرگاه (با ظهور نشانه‌هایی) از خیانت گروهی بیم داشته باشی (که عهد خود را شکسته حمله غافلگیرانه کنند) به‌طور عادلانه به آن‌ها اعلام کن (که پیمان‌شان لغو شده است) زیرا قرآن کریم، گروه‌هایی را که منطق و پیمان، مانع از شیوه خصمانه‌شان نمی‌شود، متجاوز تلقی می‌کند و درباره این‌گونه متجاوزان چنین دستور می‌دهد: «فَإِذَا أَنْسَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحُرْمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ». هنگامی که ماه‌های حرام پایان گرفت مشرکان را هرکجا بیابید به قتل برسانید و آن‌ها را اسیر سازید و محاصره کنید و در هر کمینگاه بر سر راه آن‌ها بنشینید، هرگاه توبه کنند و نماز را برپا دارند و زکات را پردازند آن‌ها را رها سازید؛ زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است (سوره توبه، آیه ۵).

ج) تلاش برای نجات محرومان و مستضعفان

سومین هدف دفاع در اسلام، تلاش برای نجات محرومان و مستضعفان از دست مستکبران و زورگویان است. مبارزه موسی و هارون با فرعون که ملتش را به استضعاف کشانده بود، شاهدی برای این ادعا است. آزاد کردن ملت‌ها و توده‌های مردمی که از شرایط آزاد اندیشیدن، آزاد قضاوت کردن و آزاد انتخاب کردن محروم‌اند و موانع، سدها و دشواری‌هایی بر اثر سلطه قدرتمندان و دولت‌مردان در راه در حقایق و رسیدن به واقعیات بر سر راهشان قرار گرفته است و نیز به‌منظور هموار کردن راه حقیقت‌یابی و نفی تحمیل‌ها و استضعاف‌های فکری و آماده کردن زمینه رشد آگاهی‌ها و شکوفایی اندیشه‌ها، بنا به توصیه‌های قرآنی یکی از اقدامات دفاعی است.

قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ»؛ و با آن‌ها پیکار کنید تا فتنه (و بت‌پرستی و سلب آزادی از مردم)، باقی نماند مودین، مخصوص خدا گردد. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آن‌ها نشوید) (سوره بقره، آیه ۱۹۳)؛ بنابراین، کمک و یاری‌دادن و همراهی با مردم مظلوم و مستضعف که برای نجات خود در برابر ستمگران و زورگویان می‌جنگند، امری مقدس و فی سبیل الله است (یداللهی، ۱۳۹۸: ۳۱۸).

جنگ و جهاد در صدر اسلام

با مراجعه به آیات و روایات مفهوم جنگ، در صدر اسلام به طور خلاصه عبارت است از:

الف. جلوگیری از تعدی و تجاوز و ظلم؛

ب. دفاع از جان و مال و ناموس؛

پ. اشاعه احکام الهی و توسعه حاکمیت اسلام؛

ت. از بین بردن فتنه؛

ث. قید فی سبیل الله.

گاهی اوقات لازم می شود تا مسلمین با دشمن وارد نبرد شده و به جهاد و مبارزه پردازند و رهبر و فرمانده به نیروها فرمان جنگ می دهد و آنان را به جهاد و مبارزه دعوت می نماید. امام علی (ع) در خطبه ۲۷ برای اینکه یاران خود را به جهاد و مبارزه دعوت نماید و آنان در رفتن به جنگ تعلل به خرج ندهند می فرماید: جهاد دری از درهای بهشت است که خداوند این در را بر روی دوستان خاص خود گشوده است. جهاد لباس پرهیزگاری و سپر مورد اطمینان اسلام است در توضیح این فراز در شرح نهج البلاغه چنین آمده است که جهاد در اسلام به دو نوع تقسیم می شود: جهاد اصغر و جهاد اکبر. جهاد با دشمن بیرون را جهاد اصغر می گویند و جهاد با نفس امّاره را جهاد اکبر می نامند. بدون جهاد اکبر نمی توان به لقاء الله رسید و بدون جهاد اصغر عزت و سربلندی دنیا حاصل نمی گردد (زمانی، ۱۳۹۰: ۷۲).

اهداف دفاع در نهج البلاغه

امام علی (ع) دیدگاه و اندیشه دفاعی خویش را در خطبه ۲۱ چنین بیان می فرماید:

«لَحَلِّ لِي قَتْلُ ذَلِكَ الْجَيْشِ كُلِّهِ، إِذْ حَضَرُوهُ فَلَمْ يَنْكِرُوا وَ لَمْ يَدْفَعُوا عَنْهُ بِلِسَانٍ وَ كَأَيْدٍ، دَعَا مَا [إِنَّهُمْ] أَنْهُمْ قَدْ قَتَلُوا مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِثْلَ الْعِدَّةِ الَّتِي دَخَلُوا بِهَا عَلَيْهِمْ». حضرت در این عبارت مشی دفاع و فلسفه آن را در رویکرد جامع و مبتنی بر دفاع از مظلوم و مبارزه با سرکشان و متجاوزین با پنج هدف بیان داشته است:

۱. دفاعی برای جلوگیری از ریخته شدن خون و خونریزی؛

۲. مبارزه با قاتلان و از بین بردن کسانی که دستشان به خون بی گناهان آلوده است؛

۳. حمایت از انسان‌های بی‌گناه و دفاع از بی‌پناهان کسانی که قدرت مانور برای تأمین امنیت خودان ندارند؛
۴. جلوگیری از تهاجم مهاجمان بی‌پروا و کسانی که حاضر نیستند با زبان منطق دست از هجمه و تجاوز خودشان بردارند.
۵. انتقام از قاتلان و کسانی که خون مظلومان را به ناحق ریخته‌اند (شب انگیز، ۹۱:۱۳۹۴).

مبانی دفاع در اسلام

مبانی دفاع در اسلام عبارت است از مجموعه پایه‌ها، مبناها و بنیان‌هایی که در فرهنگ دفاع مطرح شده است. زهدی مبانی دفاع را در جمهوری اسلامی ایران با استناد به آموزه‌های دین مبین اسلام و اندیشه‌های دفاعی امام خمینی (رحمت الله علیه) و امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به شرح زیر بیان می‌کند:

- حفظ تمامیت ارضی جمهوری اسلامی ایران،
- حفظ استقلال و حاکمیت ملی در تمام شئون،
- حفظ منافع ملی در حوزه‌های داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی.

او ادامه می‌دهد: آیه شریفه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» (انفال ۶۰)، اساس دکترین بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود. جمهوری اسلامی ایران با تکیه بر آموزه‌های دینی و با عنایت به تهدیدات متصور (که عینیت دارد) و در کنار بازدارندگی، مؤلفه دیگری که در تدوین راهبرد جمهوری اسلامی ایران حائز اهمیت است، دکترین نبرد نامتقارن می‌باشد (یداللهی، ۳۲۰: ۱۳۹۸).

زهدی در ادامه موارد زیر را در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی اصل می‌داند: ایدئولوژی اسلامی، استقلال و تکیه بر توانمندی‌های داخلی، اتکا به بسیج ارتش بیست میلیونی به‌مثابه عمق راهبردی نظام، بهره‌گیری از راهبرد دفاعی همه‌جانبه (زهدی، ۱۲: ۱۳۸۳). مولایی در رساله دکتری خویش با استناد به آیات قرآن کریم و آموزه‌های دین مبین اسلام موارد زیر را از مبانی دفاع و تدوین سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی برمی‌شمارد:

- ایدئولوژی

- آمادگی دائمی برای دفاع
- اعتقاد به جنگ و دفاع به عنوان تکلیف الهی
- جهاد به عنوان ابزار رسیدن به حق تعالی و رستگاری
- ایمان و صبر شاخص جلب رضایت الهی و پیروزی بر دشمن
- جهاد به عنوان یاری دین خدا و جلب نصرت الهی
- شهادت در راه خدا حیات ابدی برای انسان به همراه دارد

علاوه بر صبغه دینی، دفاع از مال و اموال و وطن نیز در اسلام مورد تأکید است (مولایی، ۱۳۹۲: ۸۳-۷۸).

نامه‌ها، حکمت‌ها و خطبه‌ها برای تعیین اصول دفاع

در خصوص تعیین نامه‌ها، حکمت‌ها و خطبه‌ها در رابطه با دفاع و جهاد، محقق با استفاده از کتاب نهج البلاغه، مواردی را به شرح ذیل استخراج نموده است:

الف) مشتقات دفاع

دَفَعْتُ: (خطبه ۵۵) - دَفَعْتُ: (خطبه ۱۴۳) - اِذْفَعْ (خطبه ۱۱۱) - يَدْفَعُوا: (خطبه ۵۵) - دفاع: (خطبه ۱۳۶) و (خطبه ۲۹). - تَدْفَعَن (نامه ۵۳) - اَذْفَعْ (خطبه ۳۳).

ب) مشتقات جهاد

سَأْجَهْدُ: (نامه ۴۵) - الجهاد: (نامه ۱۴) و (نامه ۴۲) و (نامه ۴۷) و (نامه ۵۳) و (حکمت ۳۰) و (خطبه ۲۷) و (خطبه ۵۶) و (خطبه ۵۹) و (خطبه ۱۸۰) و (خطبه ۱۱۰) و (خطبه ۱۱۹) و (خطبه ۱۲۲) و (خطبه ۱۲۴) و (خطبه ۱۳۶) و (خطبه ۱۸۲) و (خطبه ۱۹۲) و (حکمت ۲۵۲) و (حکمت ۳۱) و (حکمت ۳۷۵) و (حکمت ۱۳۶) (حکمت ۱۷۴) و (حکمت ۲۳۳) - المجاهد (حکمت ۴۷۴) - جاهد (نامه ۳۱) - ۵. مجاهده (خطبه ۱۹۲).

کاربردهای نظامی و اصول جنگ در آموزه‌های نهج البلاغه

اندیشه نظامی در اسلام را می‌توان از دو منبع مورد کنکاش قرارداد:

نخست، در متون و منابع اولیه اسلام یعنی قرآن و سنت و سیره ائمه معصومین (ع)؛ و دوم، در تاریخ تمدن اسلامی یعنی در آراء و اندیشه‌های اندیشمندان بزرگ مسلمان اعم از فلاسفه،

متکلمین، فقها، رهبران سیاسی و نخبگان نظامی که در زمره منابع ثانویه قرار می‌گیرند. با سیری در منابع اولیه و ثانویه اسلام درمی‌یابیم که مهم‌ترین مسائل و موضوعات مرتبط با امور نظامی و تأمین امنیت جامعه در قالب چند اصل کلی مطرح گردیده‌اند و همین اصول را می‌توان به‌عنوان چارچوب اصلی اندیشه نظامی اسلامی در نظر گرفت (فرزندی، ۱۳۹۹: ۴). به این اصول در نهج البلاغه نیز اشاره گردیده است که عبارت‌اند از:

۱- اصل دفاعی بودن:

دفاعی بودن جهاد و جنگ از نظر امام علی (ع) نیز در فرمان ایشان به معقل بن قیس ریاحی کاملاً آشکار است: «جز با کسی که با تو پیکار کند، پیکار نکن... مبادا کینه آنان پیش از آنکه آنان را به راه هدایت فراخوانید و درهای عذر را بر آنان ببندید، شما را به جنگ وادارد.» (نهج البلاغه، نامه ۱۲). آن حضرت در توصیه به فرزندش امام حسن (ع) نیز می‌فرماید: «کسی را به پیکار دعوت نکن، اما اگر تو را به نبرد فراخوانند بپذیر.» (نهج البلاغه، حکمت ۲۳۳).

۲- اصل عمل به تکلیف:

امام علی (ع) در تأیید و تأکید بر اصل عمل به تکلیف در صحنه جهاد می‌فرماید: «اگر کوه‌ها از جای کنده شوند تو ثابت و استوار باش، دندان بر هم بفشار، کاسه سرت را به خدا عاریت ده، پای بر زمین میخکوب کن، به صفوف پایانی لشکر بنگر، از فراوانی دشمن چشم‌پوش و بدان که پیروزی از سوی خدای سبحان است» (نهج البلاغه، خطبه ۱۱).

۳- اصل فضیلت جهاد:

از نگاه امام علی (ع) جهاد دارای جایگاه ویژه‌ای است. جهاد رکن اعلای اسلام (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰) و یکی از چهار رکن ایمان است (نهج البلاغه، حکمت ۳۰). جهاد دری از درهای بهشت است که خداوند آن را به روی دوستان ویژه خود گشوده (نهج البلاغه، خطبه ۲۷). با اندکی تحقیق و تتبع در منابع علمی و دانشگاهی می‌توان دریافت، به اصول جنگ در نهج البلاغه نیز اشاره شده است که عبارت‌اند از:

۱- اصل هدف

هنگامی که به نهج البلاغه مراجعه می‌کنیم، حضرت علی (ع) هدف نهایی از جنگ و جهاد را «هدایت انسان‌ها» معرفی می‌کند، نه صرفاً از بین بردن او (نهج البلاغه، خطبه ۵۵).

۲- اصل آفند

علی (ع) در نهج البلاغه به دفعات به این اصل اشاره کرده و با الفاظ و تعابیر مختلف روحیه جنگاوری و آفندی را در سپاهیان خود زنده کرده است:

«... با گوشه چشم به دشمن بنگرید و ضربت را از چپ و راست فرود آورید و با تیزی شمشیر بزنید و با گام برداشتن به پیش، شمشیر را به دشمن برسانید و بدانید که در پیش روی خدا و پسرعموی پیامبر قرار دارید.» (نهج البلاغه، خطبه ۶۶). «... برای جهاد با دشمنان کوچ کنید. خداوند شما را رحمت کند. در خانه‌های خود نمانید که به ستم گرفتار و به خواری دچار خواهید شد...» (نهج البلاغه، نامه ۶۲).

۳- اصل تأمین

حضرت علی (ع) در نامه ۱۱ در مورد رعایت تأمین در جنگ می‌فرماید:

«هرگاه به دشمن رسیدید یا او به شما رسید، لشکرگاه خویش را بر فراز بلندی‌ها یا دامنه کوه‌ها یا بین رودخانه‌ها قرار دهید تا پناهگاه شما و مانع هجوم دشمن باشد.»

۴- اصل وحدت فرماندهی

یگانگی در امر فرماندهی جهت انجام مأموریت‌ها تا کلیه فعالیت‌ها توسط یک نفر (فرمانده)، هماهنگ شده و تلاش‌ها در یک سمت و به منظور نیل به هدف متمرکز گردند (نوروزی، ۱۳۹۹: ۶۶۱). مولا علی در رابطه با وحدت فرماندهی و پرهیز از تفرقه می‌فرماید و اطاعت من بر شما لازم است و نباید از فرمان من سرپیچی کنید و در انجام آنچه صلاح است، سستی ورزید. برای رسیدن به حق تلاش کنید (نهج البلاغه، نامه ۵۰).

۵- اصل سادگی

رعایت این اصل نیز در دستورهای آن حضرت به لشکریان به وضوح مشاهده می‌شود؛ چنانچه در خطبه ۱۲۴ می‌فرماید: «زره پوشیده‌ها را در پیشاپیش لشکر قرار دهید و آن‌ها که کلاه خود ندارند، در پشت سر قرار گیرند. دندان‌ها را در نبرد روی هم بفشارید که تأثیر ضربت شمشیر را بر سر کمتر می‌کند.»

۶- اصل تمرکز قوا

علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «پراکندگی بپرهیزید. هر جا فرود می‌آید، باهم فرود آید و هر جا کوچ می‌کنید، همه باهم کوچ کنید» (نهج البلاغه، نامه ۱۱). در مورد نظم و انضباط و اطاعت از فرمانده (مالک اشتر) در اصل تمرکز قوا می‌فرماید: «...گفته او را بشنوید و از فرمان او اطاعت کنید او را چونان زره و سپر نگهبان خود برگزینید» (نهج البلاغه، نامه ۱۳).

۷- اصل صرفه‌جویی در قوا

علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «جنگ را از یک سو یا دو سو آغاز کنید و در بالای قله‌ها و فراز تپه‌ها دیده‌بان‌هایی بگمارید. مبدا دشمن از جایی که می‌ترسید یا از سویی که بیم ندارید، ناگهان بر شما یورش آورد و بدانید که پیشاهنگان سپاه، دیده‌بان لشگریانند و دیده‌بانان طلایه داران سپاه هستند. از پراکندگی بپرهیزید...» (نهج البلاغه، نامه ۱۱).

۸- اصل مانور

در نامه ۱۶، هنگام آغاز جنگ صفین حضرت علی (ع) می‌فرماید:

«عقب نشینی‌هایی که مقدمه هجوم دیگری است و ایستادگی که حمله در پی دارد، نگرانتان نسازد. حق شمشیرها را ادا کنید و پشت دشمن را به خاک بمالید و برای فروکردن نیزه‌ها و محکم‌ترین ضربه‌های شمشیر، خود را آماده کنید. صدای خود را در سینه‌ها نگهدارید که در زدودن سستی نقش به‌سزایی دارد».

۹- اصل غافلگیری

علی (ع) در کلامی کوتاه اما پرمعنی و نغز به این اصل اساسی اشاره کرده و درجایی که برای حمله غافلگیرانه رعایت سکوت لازم است، به لشگریان می‌فرماید:

«صداها را آهسته و خاموش گردانید؛ زیرا برای برطرف کردن سستی‌ها و شکست‌ها بهترین عامل است» (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۴).

روش‌شناسی پژوهش

از آنجاکه در نظر است نامه‌ها، خطبه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه که در خصوص دفاع و جهاد است تبیین گردد و مورد استفاده تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران حوزه دفاعی نظامی قرار خواهد گرفت، کاربردی است. این تحقیق، از نظر روش، نوع سوم حکمی اجتهادی و توصیفی با رویکرد

کیفی است. در بحث تبیین مبانی و اصول دفاعی، متون و منابع اسلامی، یعنی قرآن کریم، نهج البلاغه و روایات، دارای غنای فوق العاده‌ای هستند که هم به صورت آشکار و هم به صورت پنهان در قالب و قواعدی کلی و ضوابط قطعی وجود دارند؛ بنابراین نهج البلاغه که به عنوان یک مرجع متقن و مناسب می‌باشد، چارچوب نظری این تحقیق را تشکیل می‌دهد. برای تبیین مبانی و اصول دفاعی، روش‌های مختلفی به ذهن متبادر می‌گردد. اولین روش برای تحلیل متون و نصوص در فهم و کشف مبانی اصول دفاعی، اجتهاد فقهی است. اجتهاد در اصطلاح فقه شیعه عبارت است از: به کار بردن تلاش و کوشش خویش در راه به دست آوردن احکام شرعی از منابع فقه اسلامی که عبارت‌اند از: قرآن، سنت، عقل و اجماع.

اجتهاد فقهی مهم‌ترین شیوه برای استنباط و درک احکام الهی و اسلامی است که از طریق آن، فروع به اصول ارجاع داده می‌شود؛ اما این روش بسیار فنی و تخصصی است و مباحث جهاد و دفاع نشان می‌دهد. رویکرد علمی به آن‌ها در طول تاریخ با همین روش در قالب فقه بوده است. با توجه به اینکه در روش حکمی - اجتهادی سه نوع اجتهاد وجود دارد (قسم اول، دوم و سوم) و محقق مجتهد نیست و نمی‌تواند از اجتهاد قسم اول و دوم استفاده نمایند، بنابراین از اجتهاد قسم سوم (حکمی - اجتهادی) استفاده نموده و بخشی از سؤالات را از متون و منابع معرفت‌شناختی دینی (عقل و وحی) به دست آورده و بخشی دیگر را از این متون که این قسم نیز نوعی اجتهاد است اما نه اجتهاد به سوی متون دینی بلکه اجتهاد از متن دینی به سوی انسان محقق و آگاه به مسائل فقهی - دفاعی استفاده خواهند نمود (خسرو پناه، ۱۳۹۴: ۲۹۵).

بر این اساس محقق در تحقیق، از اجتهاد قسم سوم استفاده نموده و سؤالات را از متون نهج البلاغه استخراج و به جامعه خبره عرضه نموده است. جامعه آماری اسنادی: شامل نامه‌ها، خطبه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه که در خصوص دفاع و جهاد پرداخته است و جامعه آماری غیر اسنادی: شامل نخبگانی که با علوم دینی و نهج البلاغه و فقه اسلامی سروکار دارند به تعداد ۱۲ نفر با ویژگی‌های زیر:

۱. در حوزه‌های دفاعی و امنیتی دارای تخصص باشند.
۲. با سیاست‌های کلان دفاعی نظامی جمهوری اسلامی ایران باشند.
۳. دارای مشاغل راهبردی و یا هم‌تراز باشند.

روش گردآوری داده‌ها با استفاده از روش کتابخانه‌ای علمی - تخصصی به وسیله ابزارهای: کتاب‌های علمی و تخصصی در زمینه مورد پژوهش، متون درون نهج البلاغه، دیدگاه و نظرات خبرگان، مقالات علمی و پژوهشی، اسناد و مدارک دست‌اول روش میدانی به وسیله ابزارهای مصاحبه (باز و عمیق با خبرگان) با خبرگان و پرسش‌نامه.

جدول ۱: ویژگی‌های جمعیت شناختی (میزان تحصیلات) جامعه تحقیق

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی
دکتری	۵	۴۲
حوزوی	۵	۴۲
دانشجوی دکتری	۲	۱۶
جمع	۱۲	۱۰۰

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل داده‌ها یکی از مراحل مهم در هر فرآیند پژوهشی است. در این قسمت به تحلیل داده‌ها و اطلاعات جمع‌آوری شده در خصوص تبیین و تعیین متونی که به اصول و مبانی ارزشی دفاع در نهج البلاغه اشاره داشته‌اند پرداخته شده است. در این روش، مبانی نظری دفاع، جهاد، مصادیق ارزشی و اصول دفاع از دیدگاه نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفته و محقق در این بحث از قسم سوم روش حکمی - اجتهادی برای تأیید گزاره‌های پرسش‌نامه استفاده نموده است. به منظور پاسخگویی به سؤالات از روش توصیفی با رویکرد کیفی با استناد به ادبیات تحقیق و نهج البلاغه استفاده گردید که به منظور تعیین اعتبار پاسخ‌ها، جواب‌های استخراج شده به تعدادی از صاحب‌نظران در حوزه علوم فقهی و دفاعی عرضه و تأییدیه آنان دریافت شده است.

چگونگی تهیه پرسش‌نامه

ابتدا گویه‌های مبانی و اصول دفاعی در نهج البلاغه استخراج و سپس پرسش‌نامه‌ای مشتمل بر دو بخش (مبانی و اصول) تنظیم و به ۱۲ نفر از خبرگان و نظردهندگان که برای این ارزیابی پیش‌بینی شده بودند ارائه گردید. جهت محاسبه روایی از شاخص نسبت روایی محتوایی^۱ (ضریب تأیید گویه) با بهره‌گیری از نظرات کارشناسان متخصص استفاده شده است.

1. CVR: Content Validity Ratio

فصلنامه مدیریت و پژوهش های دفاعی

یک دوم تعداد کل متخصصین - تعداد متخصصینی که گزینه بله را انتخاب نموده‌اند = ضریب تأیید گویه
 یک دوم تعداد کل متخصصین

در این پرسش نامه برای تک تک گزاره های استخراجی (از اسناد و مدارک و ادبیات تحقیق) در هر بخش، از خبرگان خواسته می شود تا هر یک از سؤالات را بر اساس طیف دوبخشی لیکرت «مورد تأیید می باشد»، «گویه مورد تأیید نمی باشد» طبقه بندی کنند. برای این که گویه های احصاء شده هر دو بخش از اعتبار بالایی برخوردار شده و جواب سؤالات با درجه اطمینان خوبی حاصل شود؛ مقرر شد که اگر تعداد پاسخ های مثبت این دوازده نفر به هر گویه، منهای نصف کل متخصصین و سپس بر نصف تعداد کل تقسیم شود، باید ضریبی بالای نیم حاصل شود تا آن گویه مورد تأیید قرار گیرد^۱.

سؤال فرعی: نامه ها، خطبه ها و حکمت های دفاعی جهادی نهج البلاغه به منظور تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام کدام اند؟

در خصوص پاسخ به سؤال فرعی در این بخش، بر اساس مطالعات نظری و بررسی در نهج البلاغه، نامه ها، حکمت ها، خطبه هایی که به مبانی و اصول دفاعی اشاره داشته اند به شرح جدول (۲) احصاء و استخراج گردیدند.

جدول ۲: متن نامه ها خطبه ها و حکمت ها برای تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

ردیف	متن نامه؛ خطبه، حکمت	گزاره	منبع
۱	فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكَم أَنَّهُمْ مَنَعُوا النَّاسَ الْحَقَّ فَاشْتَرَوْهُ	عوامل هلاکت امتها	نامه ۷۹
۲	لَا تَدْعُونَنِّي إِلَىٰ مُبَارَزَةٍ، وَإِنْ دُعِيتَ إِلَيْهَا فَاجِبٌ؛ فَإِنَّ الدَّاعِيَ إِلَيْهَا بَاغٌ	آغازگر جنگ نبودن	حکمت ۲۳۳
۳	أَكُلَّ ذَلِكَ كَرَاهِيَةَ الْمَوْتِ فَوَاللَّهِ مَا أَبَالِي؛ دَخَلْتُ إِلَى الْمَوْتِ أَوْ خَرَجَ	تأخیر در جنگ	خطبه ۵۵
۴	فَلْيَقْلُوا السُّيُوفَ فِي أَعْمَادِهَا قَبْلَ سَلِّهَا وَ الْخَطُّوا الْخَزْرُ وَ اطْعُنُوا الشُّرَرَ	مقاومت در برابر فتنه گران	خطبه ۶۶

۱. حداقل مقدار ضریب تأیید گویه قابل قبول بر اساس تعداد متخصصین نمره گذار به تعداد ۱۲ نفر (۰/۵۶) می باشد. در واقع پاسخ ها جامعه خبره با ضریب مساوی یا بالای ۵۶٪ باعث تأیید شدن گویه خواهد شد.

جدول ۲: متن نامه‌ها خطبه‌ها و حکمت‌ها برای تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

ردیف	متن نامه؛ خطبه، حکمت	گزاره	منبع
۵	قَدِ اسْتَطَعْمُوكُمْ الْهَيْتَالَ فَاَقْرَبُوا عَلَيَّ مَدْلَهً وَ تَاخِيْرَ مَحَلَّهٖ اَوْ رَوْوَا السُّيُوفَ	تشویق به مبارزه	خطبه ۵۱
۶	وَ اَعْطُوا السُّيُوفَ حَقَّوْقَهَا وَ وَطَّنُوا لِلْجُنُوْبِ مَصَارِعَهَا وَ اذْمُرُوا اَنْفُسَكُمْ	برخورد کوبنده با دشمن	نامه ۱۶
۷	فَقَدَّمُوا الدَّارِعَ وَ اَخْرَجُوا الْخَاسِرَ وَ عَضُّوا عَلَيَّ الْاَضْرَاسِ فَاِنَّهُ اَنْبَى لِّلْسِيُوفِ	آموزش فنون جنگی	خطبه ۱۲۴
۸	حَتَّى يَأْتِيَهُمْ اَمْرِي وَ قَدْ رَاَيْتَ اَنْ اُقْطَعَ هَذِهِ النُّطْفَةَ اِلَى شِيْرِدَمَهٗ مِنْكُمْ	برنامه‌ریزی جنگی	خطبه ۴۸
۹	وَ اَنْ لَا تَنْكُصُوا عَنْ دَعْوَةٍ وَ لَا تُفْرَطُوا فِي صَلَاحٍ وَ اَنْ تَحُوْضُوا الْعَمْرَاتِ	نامه به فرماندهان جنگی	نامه ۵۰
۱۰	وَ اِيَاكُمْ وَ التَّفْرِقَ، فَاِذَا نَزَلْتُمْ فَاَنْزِلُوْا جَمِيْعًا وَ اِذَا ارْتَحَلْتُمْ فَاَرْتَحِلُوْا	وحدت و پرهیز از تفرقه	نامه ۱۱
۱۱	وَ لَتَكُنْ مَقَاتِلَتَكُمْ مِنْ وَجْهِ وَاحِدٍ اَوْ اِثْنَيْنِ، وَ اجْعَلُوْا لَكُمْ رُقَبَاءَ فِي	رموزات جنگی	نامه ۱۱
۱۲	لَا تَسْتَدَنَّ عَلَيْكُمْ فَرَّةٌ بَعْدَهَا كَرَّةٌ وَ لَا جَوْلَةٌ بَعْدَهَا حَمَلَةٌ وَ اَعْطُوا	برخورد کوبنده با دشمن	نامه ۱۶
۱۳	اُمِيْتُوا الْاَصْوَاتَ فَاِنَّهُ اَطْرَدُ لِلْفَسْلِ، وَ رَاَيْتَكُمْ فَلَا تُبِيْلُوْهَا وَ لَا تُجِلُّوْهَا	تشویق یاران به جهاد	خطبه ۱۲۴
۱۴	فَاِذَا نَزَلْتُمْ بَعْدُوْا اَوْ نَزَلَ بِكُمْ فَلْيَكُنْ مَعْسَكَرُكُمْ فِي قُبُلِ الْاَشْرَافِ اَوْ	به‌کارگیری فنون جنگی	نامه ۱۱
۱۵	فَالْجُنُوْدُ بِاِذْنِ اللّٰهِ حُصُوْنُ الرَّعِيَّةِ، وَ زَيْنُ الْوَلَاةِ، وَ عِزُّ الدِّيْنِ، وَ سَبِيْلُ الْاَمْنِ	توجه به نظامیان	نامه ۵۳
۱۶	وَ لَا تَدْفَعَنَّ صُلْحًا دَعَاكَ اِلَيْهِ عَدُوْكَ وَ لَلَّهِ فِيْهِ رِضٰى، فَاِنْ فِي الصُّلْحِ دَعْوَةٌ	نحوه صلح با دشمن	نامه ۵۳
۱۷	لَكِنَّ الْحَدَرَ كُلَّ الْحَدَرَ مِنْ عَدُوْكَ بَعْدَ صَلْحِهِ، فَاِنْ الْعَدُوَّ رَبِّمَا قَارَبَ	شرایط صلح	نامه ۵۳
۱۸	اِنْ اسْتِعْدَادِي لِخَرْبِ اَهْلِ الشَّامِ وَ جَرِيْرٍ عِنْدَهُمْ اِغْلَاقٌ لِلسَّامِ وَ صَرْفٌ	علت درنگ در جنگ	خطبه ۴۳

فصلنامه مدیریت و پژوهش های دفاعی

جدول ۲: متن نامه‌ها خطبه‌ها و حکمت‌ها برای تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

ردیف	متن نامه؛ خطبه، حکمت	گزاره	منبع
۱۹	وَالْآخَرَى الْمُعَاهِدَةَ فَيَتَنَزَّعُ حِجْلَهَا وَقَلْبَئِهَا وَقَلْبَئِهَا وَ رُغْنَهَا تَمْتَنِعُ	فضیلت جهاد	خطبه ۲۷
۲۰	وَاللَّهِ لِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَمْرِيكُمْ إِلَّا أَنْ أَقِيمَ حَقًّا أَوْ أَدْفَعُ بِاطِلًا ثُمَّ خَرَجَ	دفع باطل	خطبه ۳۳
۲۱	فَأَتَى اللَّهَ فِيمَا لَدَيْكَ، وَانظُرْ فِي حَقِّهِ عَلَيْكَ وَارْجِعْ إِلَى مَعْرِفَةِ مَا لَأ	نصایح امیرالمؤمنین به معاویه	نامه ۳۰
۲۲	إِنَّ بَلِيَّتَكُمْ قَدْ عَادَتْ كَهَيْئَتِهَا يَوْمَ بَعَثَ اللَّهُ نَبِيَّكُمْ الَّذِي بَعَثَهُ بِالْحَقِّ	ترک فتنه	خطبه ۱۶
۲۳	فَادْ لُمَهُ مِنَ الْعَوَاذِ وَ عَمَسَ عَلَيْهِمُ الْخَيْرَ حَتَّى جَعَلُوا نُحُورَهُمْ أُغْرَاضَ	یاران معاویه و غلبه بر فرات	خطبه ۵۱
۲۴	فَقُمْتُ بِالْأَمْرِ حِينَ فَشَلُوا وَ تَطَلَعْتُ حِينَ تَقَبَّعُوا وَ نَطَقْتُ حِينَ تَعْتَعُوا وَ	فضائل حضرت	خطبه ۳۷
۲۵	أَيُّهَا النَّاسُ شَقُّوا أَمْوَاجَ الْفِتَنِ بَسْفِنِ النَّجَاهِ وَ عَرَّجُوا عَنْ طَرِيقِ الْمُنَافَرَةِ	پرهیز از فتنه	خطبه ۵
۲۶	لَقَدْ عَلِمْتُمْ أَيُّ أَحَقِّ النَّاسِ بِهَا مِنْ غَيْرِي؛ وَ وَاللَّهِ لَأَسْلِمَنَّ مَا سَلِمْتَ	شایسته‌ترین برای خلافت	خطبه ۷۴
۲۷	لَا تَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى يَبْدُءُوكُمْ، فَإِنَّكُمْ بِحَمْدِ اللَّهِ عَلَى حُجَّةٍ، وَ تَرَكْتُمْ إِيَّاهُمْ	اخلاق اسلامی در جنگ	نامه ۱۴
۲۸	وَلَا تَفْعَلُوا فَعْلَةً تُضْعِضُ قُوَّةً وَ تَسْقِطُ مَنَّةً وَ تُورِثُ وَهْنًا وَ دَلَّةً	صبر و دوراندیشی در جنگ	خطبه ۱۶۸
۲۹	فَإِذَا كَانَتْ الْهَزِيمَةُ بِإِذْنِ اللَّهِ فَلَا تَقْتُلُوا مُدْبِرًا وَ لَا تُصِيبُوا مُعُورًا وَ لَا	رعایت اصول انسانی در جنگ	نامه ۱۴
۳۰	إِنِّي أَكْرَهُ لَكُمْ أَنْ تَكُونُوا سَبَابِينَ وَ لَكِنِّي لَوْ وَصَفْتُمْ أَعْمَالَهُمْ وَ ذَكَرْتُمْ	نهی از دشنام دادن به دشمن	خطبه ۲۰۶
۳۱	عَضَّ عَلَى نَاجِدِكَ أَعْرَبَ اللَّهُ جُمُجْمَتَكَ تَدُ فِي الْأَرْضِ قَدَمَكَ ارْمِ	دستورات جنگی	خطبه ۱۱
۳۲	إِنِّي وَ اللَّهُ لَوْ لَقِيْتُهُمْ وَاحِدًا وَ هُمْ طَلَّحُوا الْأَرْضَ كُلَّهَا مَا بَالَيْتُ وَ لَا	برانگیختن مردم برای جهاد	نامه ۵۲

جدول ۲: متن نامه‌ها خطبه‌ها و حکمت‌ها برای تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

ردیف	متن نامه؛ خطبه، حکمت	گزاره	منبع
۳۳	فَإِذَا لَقِيتَ الْعَدُوَّ فَجِيفْ مِنْ أَصْحَابِكَ وَسَطًا وَلَا تَدْنُ مِنَ الْقَوْمِ ذُنُوبًا مَنْ	اصول اخلاقی جنگی	نامه ۱۲
۳۴	وَ أَطْعَمُوا الشَّرَّزَ وَ نَافِحُوا بِالطَّبِي وَ صَلُّوا السُّيُوفَ بِالْخَطَا وَ إِعْلَمُوا أَنَّكُمْ	آموزش فنون جنگی	خطبه ۶۶
۳۵	رَوُّوا السُّيُوفَ مِنَ الدِّمَاءِ تَرَوُّوا مِنَ الْمَاءِ فَالْمَوْتُ فِي حَيَاتِكُمْ مَقْهُورِينَ وَ	تشویق به مبارزه	خطبه ۵۱
۳۶	فَقَدْ بَعَثْتُ مُقَدَّمَتِي وَأَمَرْتَهُمْ بِالزُّومِ هَذَا الْمِلْطَاطِ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرِي	برنامه ریزی جنگی	خطبه ۴۸
۳۷	فَقَدَّمُوا الدَّارِعَ وَ أَخْرَوْا الْحَاسِرَ وَ عَضُّوا عَلَى الْأَضْرَاسِ	آموزش فنون جنگی	خطبه ۱۲۴
۳۸	وَلِي عَلَيْكُمْ الطَّاعَةُ؛ وَالْأَلَا تُنْكَصُوا عَنْ دَعْوَةٍ، وَلَا تُفْرَطُوا فِي صَلَاحِ	نامه به فرماندهان در جهاد	نامه ۵۰
۳۹	فَاسْمَعَا لَهُ وَأَطِيعَا وَاجْعَلَا دِرْعًا وَ مِجْنًا	ویژگی‌های فرمانده در جنگ	نامه ۱۳
۴۰	فَوَاللَّهِ لَمْ يَصِيبُوا مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا رَجُلًا وَادًّا مُتَعَمِدِينَ لِقَتْلِهِ بِلَا جَارِمٍ	دعای قبل از جنگ	خطبه ۱۷۱
۴۱	وَاجْعَلُوا لَكُمْ رُقَبَاءَ فِي صَبَاحِ الْجِبَالِ، وَ مَنَاجِبِ الْهَضَابِ، لِنَلَا يَأْتِيَكُمْ	توصیه‌های سازنده در جنگ	نامه ۱۱۰
۴۲	رُدُّوا الْحَجَرَ مِنْ حَيْثُ جَاءَ فَإِنَّ الشَّرَّ لَا يَدْفَعُهُ إِلَّا الشَّرُّ	دفع شر و برخورد با متجاوز	حکمت ۳۰۶
۴۳	اضْرِبُوا تَبَجَّةً فَإِنَّ الشَّيْطَانَ كَامِنٌ فِي كِسْرِهِ قَدْ قَدَّمَ لِلْوَيْبَةِ يَدًا وَ أَحْرَلَ	مقاومت در برابر دشمن	خطبه ۶۶
۴۴	ذَا قَدَرْتَ عَلَى عَدُوِّكَ، فَاجْعَلِ الْعَفْوَ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ عَلَيْهِ	عفو و گذشت با وجود قدرت	حکمت ۱۱
۴۵	الْتَوُّوا فِي أَطْرَافِ الرَّمَاحِ فَإِنَّهُ أَمُورٌ لِلْأَسِنَّةِ، وَ غُضُّوا الْأَبْصَارَ فَإِنَّهُ أَرْبَطُ ل	ترغیب یاران به جهاد	خطبه ۱۲۴
۴۶	وَ أَى امْرِئٍ مِنْكُمْ أَحْسَنٌ مِنْ نَفْسِيهِ رَبَّاطَةً جَاشٍ عِنْدَ اللَّقَاءِ وَ رَأَى مِنْ	همکاری در جنگ	خطبه ۱۲۳

فصلنامه مدیریت و پژوهش های دفاعی

جدول ۲: متن نامه‌ها خطبه‌ها و حکمت‌ها برای تبیین مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

ردیف	متن نامه؛ خطبه، حکمت	گزاره	منبع
۴۷	كُنْ لِلْعَدُوِّ الْمَكَاتِمِ أَشَدَّ حَذِرًا مِنْكَ لِلْعَدُوِّ الْمُبَارِزِ	دشمن شناسی	حکمت ۴۸۸
۴۸	ارْسَلْنَا عَلِيَّ حِينَ فُتِرَتْ مِنَ الرُّسُلِ وَ طَوَّلَ هَجْعَهُ مِنَ الْأُمَمِ وَ اعْتَرَاهُ مِنَ	تقییح جنگ و جنگ‌گرایی	خطبه ۸۹
۴۹	أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ فَتَحَهُ اللَّهُ	در فضیلت جهاد	خطبه ۲۷
۵۰	فَأَنَا نَذِيرٌ لَكُمْ أَنْ تُصَبِّحُوا صَرَخِي بِأَثْنَاءِ هَذَا النَّهْرِ وَ بِأَهْضَامِ هَذَا الْغَائِطِ	نبرد با خوارج	خطبه ۳۵
۵۱	وَ لَا تُقَاتِلُنَّ إِلَّا مَنْ قَاتَلَكُمْ، وَ سِرِّ الْبُرْدِينَ وَ عَوْرِدَ النَّاسِ وَ رَفَّةَ فِي السَّيْرِ	عدم اصرار بر جنگ	نامه ۱۲
۵۲	إِذَا نَزَلْتُمْ فَأَنْزِلُوا جَمِيعًا وَ إِذَا ارْتَحَلْتُمْ فَارْتَحِلُوا جَمِيعًا، وَ إِذَا غَشِيَكُمْ	تقویت قوای نظامی در جنگ	نامه ۱۱
۵۳	نَّ فِي أَيْدِي النَّاسِ حَقًّا وَ بَاطِلًا وَ صِدْقًا وَ كَذِبًا وَ نَاسِخًا وَ مَنْسُوخًا	دشمن شناسی	خطبه ۲۱۰
۵۵	الظَّفَرُ بِالْحَزْمِ وَ الْحَزْمُ بِإِجَالَةِ الرَّأْيِ وَ الرَّأْيُ بِتَخْصِيصِ الْأَسْرَارِ	حزم و دوراندیشی	حکمت ۴۸
۵۶	وَ إِلَى بِلَادِكُمْ تُعْزَى أَنْفِرُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ إِلَى قِتَالِ عَدُوِّكُمْ وَ لَا تَتَأَقَّلُوا	توجه به وحدت و انسجام	نامه ۶۲
۵۷	وَ قُلْتُ لَكُمْ اغْرَوْهُمْ قَبْلَ أَنْ يَغْرَوْكُمْ فَوَاللَّهِ مَا غَزَى قَوْمٌ قَطُّ فِي غَفْرِ	تحریض به قتال و عدم غفلت	خطبه ۲۷
۵۸	حَمَلُوا بَصَائِرَهُمْ عَلَى أَسْيَافِهِمْ	بصیرت و بینش	نامه ۶۲

سؤال اصلی:

در خصوص پاسخ به سؤال اصلی مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه کدام‌اند؟ بر اساس مطالعات نظری و بررسی در نهج البلاغه، ۱۸ گویه به عنوان مبانی دفاع در نهج البلاغه به شرح جدول (۳) احصاء گردیده که هر ۱۸ گویه ضریب بالاتر از ۰/۵ را کسب که نشان دهنده تأیید جامعه خبره می‌باشد.

جدول ۳: مبانی دفاع در نهج البلاغه

مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه

ردیف	گزاره‌های استخراج شده	تأیید گزاره	
		تعداد موافق	تعداد مخالف
۱	دفاع از مظلوم و مبارزه با متجاوزین (خطبه ۱۳۶)	۱۲	-
۲	دفاع از سرزمین، خانه و کاشانه (خطبه ۲۹)	۱۱	۱/۸۳
۳	دفاع از مسلمانان و مرزهای اسلامی (خطبه ۵۵)	۱۲	-
۴	دفاع از ناموس (خطبه ۱۲۴)	۱۲	-
۵	دفاع از دین و اقامه شعائر دینی (وصیت نامه حضرت)	۱۲	-
۶	دفاع در راه رضای خدا (خطبه ۲۷)	۱۲	-
۷	دفاع به منظور حفظ و اعتلای اسلام (خطبه ۱۱۸)	۱۲	-
۸	دفاع از مال (وسایل الشیعه، ج ۱، ص ۱۵)	۱۰	۲/۶۶
۹	دفاع برای احقاق حق و ابطال باطل (خطبه ۹۲)	۱۲	-
۱۰	دفاع در برابر مخالفان حق (کلمات قصار، کلمه ۱۱۰)	۱۲	-
۱۱	دفاع برای جلوگیری از فساد و فتنه (خطبه ۳۳)	۱۲	-
۱۲	دفاع از خویش و خواهر و برادر دینی (خطبه ۱۲۳)	۱۲	-
۱۳	دفاع از حق و عدالت (خطبه ۲۷)	۱۱	۱/۸۳
۱۴	آمدگی دفاعی همیشگی (خطبه ۲۴۱)	۱۱	۱/۸۳
۱۵	دفاع برای یاری دین خدا (نامه ۵۳)	۱۲	-
۱۶	دفاع برای دفع شر از حریم مسلمین (حکمت ۳۰۶)	۱۲	-
۱۷	دفاع برای وحدت اسلام (حکمت ۱۱۸)	۱۲	-
۱۸	دفاع برای برقراری عدالت (حکمت ۴۷۶)	۱۲	-
جمع کل		۱۷/۱۵	
ضریب محتوایی		۰/۹۵	

بر اساس مطالعات نظری و بررسی در نهج البلاغه ۴۰ گویه به عنوان اصول دفاعی به شرح جدول (۴) احصاء گردیده که هر ۴۰ گویه ضریب بالاتر از ۰/۵ را کسب که نشان دهنده تأییدیه جامعه خبره است.

جدول ۴: اصول دفاع در نهج البلاغه

ردیف	گزاره‌های استخراج شده	تأیید گزاره
------	-----------------------	-------------

فصلنامه مدیریت و پژوهش های دفاعی

تعداد موافق	تعداد مخالف	ضرب تأیید عامل		
۱۲	-	۱	عمل بر پایه یقین و اطلاعات یقین آور (نامه ۳۳)	۱
۱۲	-	۱	جنگ با افرادی با دشمنی آشکار (خطبه ۲۹۸)	۲
۱۲	-	۱	دعوت به راه حق و صلح قبل از عملیات (خطبه ۲۹۸)	۳
۱۲	-	۱	جنگ با افراد خارج از دین (خطبه ۳۸۴)	۴
۱۲	-	۱	پرهیز از جنگ به خاطر قدرت (خطبه های ۳، ۶، ۲۴)	۵
۱۲	-	۱	هدایت انسان ها هدف اصلی جنگ و دفاع (خطبه ۱۳۱)	۶
۱۲	-	۱	پرهیز از کشتن تا حد ممکن (خطبه ۵۴)	۷
۱۲	-	۱	پرهیز از اعمال غیر انسانی در جهاد مقدس (خطبه ۵۴)	۸
۱۲	-	۱	ممنوعیت فرار از صحنه جنگ (خطبه ۵۴)	۹
۱۲	-	۱	نیت خالص و ثبات قدم در راه حق (نامه ۱۰)	۱۰
۱۲	-	۱	ثبات قدم در اندیشه و قاطعیت عمل (نامه ۱۰)	۱۱
۱۱	۱	۰/۸۳	حضور آزاد و اختیاری در جبهه (خطبه ۲۷)	۱۲
۱۱	۱	۰/۸۳	کاهش تنش ها (خطبه ۱۱)	۱۳
۱۲	-	۱	مسئولیت پذیری و جلوگیری از غافلگیری (خطبه ۱۲۴)	۱۴
۱۲	-	۱	توکل بر خدا و برای خدا جنگیدن (خطبه ۶۶ و ۱۲۴)	۱۵
۱۲	-	۱	انجام به تکلیف (خطبه ۲۷)	۱۶
۱۲	-	۱	دقت و رعایت اصول و تاکتیک های رزمی (خطبه ۱۲۴)	۱۷
۱۲	-	۱	دنیا را محضر خدا دیدن (خطبه ۶۶)	۱۸
۱۱	۱	۰/۸۳	امداد غیبی در جنگ (خطبه ۵۵)	۱۹
۱۲	-	۱	صبر، پایداری و ایستادگی و مقاومت (خطبه ۶۶، ۱۲۴)	۲۰
۱۲	-	۱	اتکا به قدرت و نصرت الهی (خطبه ۱۱)	۲۱
۱۲	-	۱	جهاد و قتال در راه خدا امری واجب (خطبه فدکیه)	۲۲
۱۲	-	۱	جهاد دفاعی (خطبه ۲۷)	۲۳
۱۱	۱	۰/۸۳	جهاد با مال و حمایت مالی از قوای نظامی (نامه ۵۳)	۲۴
۱۲	-	۱	جهاد د بر اساس بصیرت و بینش (خطبه ۱۵۰)	۲۵
۱۲	-	۱	جلوگیری از ذلت و خواری امت (نامه ۶۲، خطبه ۲۷)	۲۶
۱۲	-	۱	داشتن روحیه شهادت طلبی (کلمات قصار، ص ۵۳)	۲۷

ردیف	گزاره‌های استخراج شده	تأیید گزاره	
		تعداد موافق	تعداد مخالف
۲۸	دفاع رمز عزت اسلام (خطبه فدکیه، حکمت ۲۵۲)	۱۲	-
۲۹	داشتن هدف الهی، انسانی و مقدس (خطبه ۱۸۸)	۱۲	-
۳۰	اصل دفاع مردمی (نامه ۶۲)	۱۲	-
۳۱	شایسته‌سالاری در تعیین فرماندهان جنگی (نامه ۵۳)	۱۲	-
۳۲	حفظ اسرار نظامی (نامه ۵۰)	۱۲	-
۳۳	تضعیف روانی دشمن (نامه ۱۰)	۱۱	۱
۳۴	برخورد با غیرنظامی‌ها، مجروحین و اسراء (وصیت ۱۴)	۱۰	۲
۳۵	پرهیز از سازش‌کاری و مدهانه (کلمه ۱۱۰)	۱۰	۲
۳۶	ولایت مداری و اطاعت‌پذیری (نامه ۱۳)	۱۲	-
۳۷	آموزش و ابتکارات دفاعی (خطبه ۱۲۴، ۲۷)	۱۱	۱
۳۸	خودکفایی و تولید فن‌آوری نظامی (خطبه ۲۹)	۱۲	-
۳۹	شجاعت و نهراسیدن (نامه ۱۱)	۱۲	-
۴۰	رعایت کلیه اصول و مبانی انسانی (نامه ۱۴، ۴۷)	۱۲	-
۱۱/۷۵	جمع کل		
۰/۸	ضریب محتوایی		

نتیجه‌گیری

بر مبنای آنچه گذشت با سیری در نهج البلاغه درمی‌یابیم که نهج البلاغه به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین منابع دین اسلام، خاستگاه اندیشه‌های بسیاری است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها مسئله «دفاع و جهاد و جنگ» است. مهم‌ترین مسائل و موضوعات مرتبط با امور نظامی و تأمین امنیت جامعه در قالب چندین مبانی و اصل کلی مطرح گردیده‌اند و علی (ع) به‌عنوان امام و رهبر جامعه و سیاست‌شناس و آگاه به اصول و ضوابط نظامی و رزمی و برخوردار از جهان بینی الهی و متعالی و دارای فلسفه اخلاقی و معنوی نسبت به حیات و زندگی، مبانی و اصولی برای دفاع و جنگ در نظر گرفته و دیدگاه خویش درباره جنگ را بر چنین اصولی بنا ساخته است و همین مبانی و اصول

فصلنامه مدیریت و پژوهش های دفاعی

را می توان به عنوان بخشی از چارچوب اصلی اندیشه نظامی اسلامی در نظر گرفت. هدف نهایی از جنگ در اسلام کلام آن حضرت هدایت دشمنان و جلوگیری از ضلالت دشمنان است، در صورتی که هدف نهایی در جنگ های امروزی، انهدام نیروهای دشمن و از بین بردن میل جنگجویی دشمن است.

در این تحقیق تلاش گردید تا برای سؤالات مطرح شده پژوهش پاسخ مناسبی ارائه گردد.

سؤال اصلی تحقیق: مبانی و اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه کدام اند؟ در پاسخ به سؤال فوق، با توجه به مطالعات نظری و هم چنین با توجه به یافته های پژوهش و تجزیه و تحلیل انجام شده به شرح موارد پیش گفته مشخص گردید که ۱۸ عامل به عنوان مبانی دفاع و ۴۰ عامل به عنوان اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه (به شرح جداول پیش گفته بالا) که مورد تأیید حجم نمونه نیز می باشد.

برخی از مبانی دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه عبارت اند از:

۱. دفاع از مظلوم و مبارزه با متجاوزین؛
۲. دفاع از سرزمین، خانه و کاشانه؛
۳. دفاع از مسلمانان و مرزهای اسلامی؛
۴. دفاع از ناموس؛
۵. دفاع از دین و اقامه شعائر دینی؛
۶. دفاع در راه رضای خدا؛
۷. دفاع به منظور حفظ و اعتلای اسلام؛
۸. دفاع از مال؛
۹. دفاع برای احقاق حق و ابطال باطل؛
۱۰. دفاع در برابر مخالفان حق؛

برخی از اصول دفاعی اسلام از منظر نهج البلاغه عبارت اند از:

۱. عمل بر پایه یقین و اطلاعات یقین آور؛
۲. جنگ با افرادی با دشمنی آشکار؛

۳. دعوت به راه حق و صلح قبل از عملیات؛
۴. جنگ با افراد خارج از دین؛
۵. پرهیز از جنگ به خاطر قدرت؛
۶. هدایت انسان‌ها هدف اصلی جنگ و دفاع؛
۷. پرهیز از کشتن تا حد ممکن؛
۸. دفاع از مال؛
۹. دفاع برای احقاق حق و ابطال باطل؛
۱۰. دفاع در برابر مخالفان حق؛

پیشهادات

به‌طور کلی این تحقیق قابل توسعه است و پیشنهاد می‌شود:

با عنایت به اینکه نهج البلاغه مشحون از مباحث متنوعی پیرامون موضوعات دفاعی نظامی است، پیشنهاد می‌شود محققان این حوزه، بر این بحث‌ها تمرکز نموده و موضوعات مشابه چون «دکترین نظامی در نهج البلاغه»، «نقش نظامیان در برقراری امنیت و آرامش اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه» و «توجه امام علی (ع) به معیشت نظامیان» را وجهه همت و مدار تحقیق قرار دهند.

فهرست منابع

- قرآن کریم، (۱۳۹۲)، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- نهج البلاغه، (۱۳۹۴)، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران: نشر شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ۳۳.
- آخوندی، مصطفی، (۱۳۸۶)، نظام دفاعی اسلام، قم: اداره آموزش عقیدتی سیاسی نماینده ولی فقیه در سپاه، چاپ دوم.
- دلشاد تهرانی، مصطفی و جعفری، رضا، (۱۳۹۳)، واکاوی راهبرد نظامی در نهج البلاغه، مجله سیاست دفاعی، سال بیست و سوم، بهار، شماره ۹۰، صص ۱۴۰-۱۰۹.
- پیرمرادی، هادی، (۱۳۹۵)، تبیین اصول و مؤلفه های الگوی دفاعی امنیتی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه اسلام با تأکید بر نظرات و بیانات امام خامنه ای (مدظله العالی)، سومین همایش تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه ای (مدظله العالی)، تهران.
- تقی زاده اکبری، علی، (۱۳۸۶)، قوانین و مقررات جنگ و صلح در اسلام، قم: زمزم هدایت.
- جعفری، سید اصغر و همکاران، (۱۳۹۵)، درآمدی بر دفاع در اندیشه امام خامنه ای (مدظله العالی)، تهران: انتشارات دفاع، چاپ اول.
- خسرو پناه، عبدالحسین، (۱۳۹۴)، روش شناسی علوم اجتماعی، چاپ اول، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه.
- دانش آشتیانی، محمدباقر، (۱۳۸۶). راهبرد ملی، ماهنامه نگرش راهبردی، سال هشتم، شماره ۸۳ و ۸۴.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷). فرهنگ دهخدا، تهران: سیروس.
- زمانی، مصطفی، (۱۳۹۰)، ترجمه نهج البلاغه، قم: زمزم هدایت.
- زهدی، یعقوب، (۱۳۸۳)، مبانی دفاع با استناد به آموزه های دین مبین اسلام و اندیشه های دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) و حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- سبحانی فر، محمدجواد و همکاران، (۱۳۹۱)، اندیشه های دفاعی فرماندهی معظم کل قوا، تهران: دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
- شب‌انگیز، علیرضا، (۱۳۹۴)، تاکتیک و ملاحظات دفاعی از منظر نهج البلاغه، چکیده مقالات فصلنامه علوم نظامی، صص ۱۱۲-۸۱.
- عمید زنجانی، عباسعلی، (۱۳۸۳)، فقه سیاسی، ج ۵، حقوق و قواعد مخاصمات مسلحانه در حوزه جهاد اسلامی و حقوق بین الملل اسلام، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فرزندی، عباسعلی، اندیشه نظامی در آموزه های اسلامی، دفتر مکتب و اندیشه دفاعی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- قرشی، سید علی اکبر، (۱۳۵۲)، قاموس قرآن، ج ۱ و ۲، ارومیه: انتشارات فردوسی.

کالینز، جان، (۱۳۷۰). *استراتژی بزرگ*، ترجمه کوروش بایندر، تهران: وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.

کیانی، سورنا، (۱۳۹۵). دفاع همه‌جانبه از منظر قرآن کریم، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.

محمد نژاد، میرعلی و نوروزی، محمدتقی، (۱۳۷۸). *فرهنگ استراتژیک*، تهران: نشر سبا.

مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۸۲)، *جنگ و جهاد در قرآن*، قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مولایی، حسن، (۱۳۹۲)، *تدوین سیاست‌ها و راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.

مهاجرنیا، محسن. (۱۳۹۴)، *اندیشه دفاعی اسلام*، تهران: سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول

هاشمیان‌فر، (۱۳۸۰)، *جهاد دفاعی در قرآن و حدیث*، تهران: دانشگاه تهران.

یداللهی، رضا، (۱۳۹۸)، مبانی و اصول دفاعی جمهوری اسلامی ایران از منظر قرآن، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، سال هجدهم، شماره ۷۹، بهار، صص ۳۳۰-۳۱۱.

Buzan, B. (1998). **Security: a new framework for analysis**. London: Rienner Publications.

Leffler, P. (1984). "The American conception of National security and the Beginnings of cold war", 1945-48, **American Historical Review**, 89 (2).

Webster, M. (2012). *Webster's New Third International unabridged dictionary*. Washington.

